

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА

Кіян Андрій Петрович

УДК 159. 94:316.46.058.5

**ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ ПЕДАГОГА ДО ПРОТИДІЇ
МАНІПУЛЯТИВНОМУ ВПЛИВУ У СПІЛКУВАННІ З ПІДЛІТКАМИ**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2015

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано на кафедрі психології Інституту педагогіки і психології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник: доктор психологічних наук, професор
Чernобровкін Володимир Миколайович,
Луганський національний університет імені
Тараса Шевченка, завідувач кафедри психології.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
Павелків Роман Володимирович,
Рівненський державний гуманітарний університет,
директор Інституту психології і педагогіки,
завідувач кафедри вікової та педагогічної психології;

кандидат психологічних наук, доцент
Юрченко Віктор Іванович,
Київський університет імені Бориса Грінченка,
директор Педагогічного інституту.

Захист відбудеться 2 червня 2015 року о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.10 у Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова за адресою 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано 29 квітня 2015 року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. В. Долинська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Система освіти сьогодні опинилася в центрі глибоких змін, які зачіпають практично всі сфери життєустрою суспільства. Психолого-педагогічна наука поступово звільняється від домінування норм і пріоритетів авторитарної педагогіки, що приводить до перегляду психолого-педагогічних засобів досягнення цілей виховання та навчання.

Водночас практика сучасного шкільного життя, попри помітні процеси гуманізації та демократизації, містить також прояви різноманітних деформацій та «нецивілізованих» форм і способів взаємодії між різними учасниками педагогічного процесу, серед яких особливе місце посідає явище маніпулятивного спілкування.

Розвиток психологічної думки завжди стимулювався прагненням дослідників знайти відповіді на питання про сутність, природу, критерії й методи ефективного психологічного впливу та взаємодії у міжлюдському спілкуванні. Особливо важливе значення знання законів і практичних методів організації психологічного впливу має в тих сферах діяльності, де провідну роль відіграє процес міжособистісного спілкування. Діяльність педагога має яскраво виражений комунікативний характер, вона передбачає встановлення контактів педагога з учнями і вихованцями з метою здійснення конструктивного впливу на становлення їх особистості. Водночас як в теорії, так і на практиці недостатньо уваги приділяється маніпулятивному контексту взаємодії педагога з учнями, психологічний зміст якого широко досліджувався останнім часом відповідно до інших сфер міжлюдської взаємодії – ділової, подружньої, владно-підвладної (Є. Л. Доценко, О. Є. Гуменюк, В. В. Знаков, О. Т. Йокояма, М. Ляйппе, П. У. Робінзон, Дж. Рудінов, О. В. Сидоренко, Р. Чалдіні, Г. Шиллер, Е. Шостром).

У певних випадках для вирішення складних педагогічних ситуацій учителі використовують маніпуляції, часто самі піддаються маніпуляціям з боку учнів. Здатність протистояти та протидіяти маніпулятивному впливу у спілкуванні, знання закономірностей такого впливу дозволяють учителям своєчасно розпізнавати маніпуляції, запобігати у своїй практиці неконструктивним способам взаємодії з учнями. Вивчення цього аспекту педагогічного спілкування важливе з позицій формування в учнів досвіду конструктивної взаємодії з людьми, захисту власних особистісних меж та дотримання меж іншої особистості, відповідальності за власні дії у стосунках з людьми. Крім того, дослідження психологічної готовності педагогів до протистояння маніпулятивному впливу та умов її формування, актуальне з позицій сучасних вимог психоекології діяльності вчителя, питань дотримання конструктивної педагогічної позиції, попередження професійних деформацій та розвитку синдрому вигорання у вчителів.

Проблему маніпуляції у психології досліджували як зарубіжні (Е. Берн, Ф. Зімбардо, О. Т. Йокояма, Д. Карнегі, М. Ляйппе, У. Рікер, Дж. Рудінов, Р. Чалдіні, Г. Шиллер, Е. Шостром), так і вітчизняні дослідники (О. Є. Гуменюк, Є. Л. Доценко, Р. Е. Гудін, В. В. Знаков, П. У. Робінзон, О. В. Сидоренко, В. П. Шейнов). На сьогодні отримано відомості як про психологічні механізми самого феномена маніпуляції (Є. Л. Доценко, Р. Е. Гудін, В. В. Знаков, О. В. Сидоренко,

В. П. Шейнов, О. Т. Йокояма, Д. Карнегі, Е. Шостром), так і про особистісні властивості людей, схильних до маніпулятивної поведінки (О. Є. Гуменюк, Р. Е. Гудін, П. У. Робінзон, Ф. Зімбардо, Д. Карнегі, М. Ляйппе, У. Рікер, Дж. Рудінов, Е. Шостром), а також про способи й технології інформаційно-психологічного впливу (Р. Чалдіні, Г. Шиллер). Відповідно до проблематики педагогічного спілкування вивчено особливості маніпулятивного впливу на учнів з боку педагогів та умови запобігання педагогічним маніпуляціям (В. М. Чернобровкін, О. М. Литвинчук), розкрито особливості спілкування вчителя з учнями підліткового та юнацького віку в конфліктних ситуаціях (М. М. Рибаківа, В. І. Журавльов). Водночас, недостатньо дослідженими залишаються проблеми психологічної готовності педагогів до протидії маніпулятивному впливу у спілкуванні з підлітками, тоді як їх вирішення сприятиме розв'язанню проблемних ситуацій взаємодії вчителів з учнями підліткового віку.

Актуальність і недостатня розробленість даної проблеми визначили вибір теми дисертаційного дослідження: «Психологічна готовність педагога до протидії маніпулятивному впливу у спілкуванні з підлітками».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконувалося відповідно до тематичного плану науково-дослідних робіт кафедри психології ЛНУ імені Тараса Шевченка «Становлення суб'єкта життєвого шляху в сучасному соціально-психологічному просторі» (державний реєстраційний номер 0110U000388 від 16 лютого 2010 р.).

Тема дисертації затверджена Вченою Радою Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол № 2 від 29 вересня 2006 р.) і Радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології НАПН України (протокол № 1 від 23 січня 2007 р.).

Об'єкт дослідження - протидія педагога маніпулятивному впливу у спілкуванні з підлітками.

Предмет дослідження – психологічна готовність педагога до протидії маніпулятивному впливу у спілкуванні з підлітками.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати й емпірично дослідити психологічний зміст і структуру готовності педагогів до протидії маніпулятивному впливу у проблемних ситуаціях педагогічного спілкування з підлітками, обґрунтувати, розробити та апробувати програму її формування засобами розвивально-корекційної роботи.

В основу нашого дослідження покладено **припущення** про те, що психологічна готовність педагогів до протидії маніпулятивному впливу у ситуаціях спілкування з підлітками розвинена недостатньо та залежить від сформованості у педагога компонентів психологічної готовності до протидії маніпулюванню (когнітивного, мотиваційного, емоційно-вольового й операційного), цілеспрямований розвиток яких може бути здійснено засобами активного соціально-психологічного навчання, спрямованого на їх усвідомлення і діяльнісне опрацювання.

Відповідно до виділеної мети були поставлені наступні **завдання дослідження**:

1. Визначити теоретичні підходи до вивчення проблеми психологічної готовності педагога до протидії маніпулятивному впливу у спілкуванні з підлітками.

2. Виявити особливості проблемних педагогічних ситуацій, пов'язаних з використанням учнями підліткового віку маніпулятивних засобів впливу на педагога.

3. Емпірично дослідити компоненти психологічної готовності педагога до протидії маніпулятивному впливу у спілкуванні з підлітками, вивчити індивідуально-психологічні кореляції їх сформованості та встановити типологічні групи педагогів з різними способами реагування на маніпулятивний вплив.

4. Теоретично обґрунтувати, розробити й апробувати програму цілеспрямованого формування психологічної готовності педагога до протидії маніпулятивному впливу в спілкуванні з підлітками в системі розвивально-корекційної роботи.

Методи дослідження. У процесі дослідження було використано комплекс методів: *теоретичні методи* – аналіз наукових джерел, порівняння, систематизація та узагальнення наукових положень різних концептуальних підходів у психології; *емпіричні методи* – спостереження, бесіда, анкетування, психодіагностичний метод, метод експертних оцінок, метод розв'язання проблемних педагогічних ситуацій, метод контент-аналізу, констатувальний і формувальний експеримент, методи активного соціально-психологічного навчання; *математичні методи* – визначення дескриптивних показників розподілу змінних, кореляційний, дисперсійний аналіз, статистичні критерії Манна-Уїтні та t-критерій Стьюдента. Розрахунки були проведені за допомогою пакету статистичних програм Statistics 6.0 та програми Microsoft Office Excel 2003.

На різних етапах дослідження були застосовані такі психодіагностичні методики: розроблені нами «Анкета виявлення маніпулятивних ситуацій як особливого виду проблемних ситуацій у спілкуванні підлітків і вчителів» та методика «Педагогічні ситуації» (модифікований варіант методики «Копінг-поведінка в стресових ситуаціях» Т. А. Крюкової), опитувальник «Діагностика типологій психологічного захисту» Р. Плучика (в адаптації Л. Вассермана, О. Єришева, Є. Клубової та ін.), методики «Самооцінка професійної педагогічної мотивації», «Визначення когнітивно-діяльнісного стилю» (Л. Ребекка), «Опитувальник професійної спрямованості особистості вчителя», методика діагностування емоційної зрілості особистості (О. Я. Чебикін).

Експериментальна база дослідження: загальноосвітні школи № 5, № 6 м. Костянтинівки та № 17, № 10 м. Слов'янська Донецької області. Всього в дослідженні взяли участь 105 педагогів. Вік учителів – учасників експерименту – від 24 до 58 років, стаж педагогічної діяльності – від 1 року до 34 років. У формувальній частині дослідження взяли участь 52 вчителі (26 – в експериментальній та 26 у контрольній групі).

Наукова новизна і теоретичне значення отриманих результатів полягають у тому, що:

- *вперше* розкрито психологічний зміст поняття маніпуляції у контексті проблемних ситуацій педагогічного спілкування педагога з підлітками; запропоновано визначення поняття психологічної готовності педагога до конструктивного протистояння маніпулятивному впливу з боку підлітків та розкрито психологічну структуру зазначеного феномена (когнітивний, мотиваційний, емоційно-вольовий та операційний компонент); встановлено види маніпулятивних засобів впливу на педагогів з боку учнів підліткового віку (обман, гра на почуттях, використання ситуації в особистих цілях, колективна змова) та особливості дій педагогів у відповідь на маніпулятивні впливи (дії, спрямовані на педагогічне розв'язання ситуації; гостре емоційне реагування на маніпуляцію; уникання будь-якої реакції); встановлено особливості прояву структурних компонентів психологічної готовності педагогів до протидії маніпулятивному впливу у спілкуванні з підлітками; визначено типи вчителів (емоційно-уникаючий, активно-діяльний, емоційно-діяльний, ситуативно-уникаючий), які диференціюються за домінуючими способами реагування на ситуації маніпулятивного впливу з боку підлітків; розроблено діяльну модель протидії педагога маніпулятивному впливу у спілкуванні з підлітками та апробовано систему заходів корекції та розвитку особистісно-діяльнісних здатностей педагогів, що складають основу їх психологічної готовності до конструктивного протистояння маніпулятивному впливу з боку підлітків у педагогічному спілкуванні;

- *розширено і доповнено* психологічне розуміння феномена маніпулювання у педагогічному спілкуванні; уявлення про виховні ефекти процесу конструктивного протистояння педагога маніпулятивному впливу з боку підлітків;

- *набули подальшого розвитку* психологічні положення щодо конструктивних і деструктивних способів психологічного впливу у педагогічному процесі, цілей та мотивації діяльності вчителя, а також особливостей педагогічного спілкування з учнями підліткового віку.

Практичне значення отриманих результатів полягає у тому, що пакет психодіагностичних методик з виявлення рівня сформованості психологічної готовності педагогів до протистояння маніпулятивному впливу у спілкуванні з підлітками та апробований соціально-психологічний тренінг, спрямований на розвиток в педагогів конструктивних способів впливу та протидії маніпулятивному впливу з боку підлітків, можуть використовуватися в системі професійної підготовки педагогів та психологів, діяльності шкільних психологів під час надання психологічної допомоги учасникам педагогічного процесу. Отримані дані можуть бути використані викладачами вищих навчальних закладів у підготовці студентів психологічних та педагогічних спеціальностей при викладанні дисциплін «Вікова психологія», "Педагогічна психологія», «Психологія спілкування», «Психодіагностика».

Апробація та впровадження результатів дослідження. Основні теоретичні й практичні положення дисертаційного дослідження доповідалися й отримали схвалення на: Міжнародній науково-практичній конференції «Генеza буття особистості», присвяченій ювілею наукової та педагогічної діяльності академіка С. Д. Максименка (Київ, 2006), Міжнародній науково-практичній

конференції молодих учених, аспірантів і студентів «Сучасні проблеми гуманітарної науки і практики: філософський, психологічний та соціальний виміри» (Луганськ, 2013), Міжнародному науково-практичному семінарі «Теоретичні та методологічні засади практичної психології: динаміка розвитку» (Ялта, 2013), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Проблеми кіберагресії» (Луганськ, 2012).

Результати дисертаційного дослідження *впроваджені* в навчально-виховний процес ЗОШ № 6 м. Костянтинівки Донецької області (довідка про впровадження від 25.01.2015р. № 07/14-20), ЗОШ № 5 м. Костянтинівки Донецької області (довідка про впровадження від 25.01.2015р. № 01/11-21), ЗОШ № 17 м. Слов'янська Донецької області (довідка про впровадження від 29.01.2015р. № 35/04-05), Донбаського державного педагогічного університету, м. Слов'янськ Донецької області (довідка про впровадження від 29.01.2015 № 68-15-14а).

Публікації. Зміст і результати теоретичного та емпіричного дослідження відображені в 9 публікаціях автора, з них 6 статей – у вітчизняних фахових виданнях, 1 стаття – у зарубіжному фаховому виданні, 2 – матеріали конференцій.

Структура й обсяг роботи. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, додатків, списку використаних джерел (258 найменувань, з них 9 іноземною мовою). Загальний обсяг дисертації – 217 сторінок друкованого тексту, з них 192 сторінок основного тексту. Робота містить 20 малюнків, 7 таблиць на 17 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, методи, висвітлено наукову новизну, теоретичне й практичне значення роботи, наведено відомості про апробацію та впровадження результатів дослідження, подані дані про обсяг та структуру роботи.

У **першому розділі** – «**Теоретичні підходи до вивчення проблеми психологічної готовності педагога до протидії маніпулятивному впливу у спілкуванні з підлітками**» подано результати теоретико-методологічного аналізу проблеми психологічної готовності педагога до протидії маніпулятивному впливу у спілкуванні з підлітками, розкрито підходи до її вивчення, розглянуто психологічні аспекти спілкування вчителя з учнями підліткового віку, надано аналіз маніпулятивних засобів спілкування в педагогічному процесі та питання протидії маніпулятивному впливу.

На основі аналізу наукової літератури феномен психологічної готовності постає, з одного боку, як функціональний стан, що являє собою інтегральний динамічний комплекс фізіологічних, психологічних, поведінкових характеристик, функцій і якостей суб'єкта, що обумовлюють виконання діяльності, з другого боку, – як стійка характеристика особистості, а також як установка, що містить в собі інтегральну спрямованість свідомості людини на певну активність (Г. О. Балл, М. І. Дьяченко, Л. О. Кандибович, Г. С. Костюк, М. Д. Левітов,

Б. Ф. Ломов, В. О. Моляко, П. С. Перепелиця, К. К. Платонов, В. М. Пушкін, Б. О. Сосновський, Д. М. Узнадзе, О. О. Ухтомський та ін.).

Різні автори єдині в розгляді психологічної готовності до діяльності як багатокомпонентної структури, що містить різні складники, серед яких відповідно до різних видів діяльності виокремлюють когнітивний, мотиваційний, орієнтаційний, емоційний та вольовий, операційний, моральний (етичний), оцінний та інші компоненти (П. П. Горностай, О. А. Деркач, В. М. Дружинін, М. І. Дьяченко, Л. О. Кандибович, Л. М. Карамушка, В. О. Моляко, Л. Е. Орбан та ін.).

Відповідно до діяльності вчителя локус розгляду феномена психологічної готовності може варіювати від широких аспектів (психологічна готовність до педагогічної діяльності в цілому) до більш вузьких, таких як психологічна готовність до розв'язання проблемних ситуацій спілкування з учнями, і зокрема – готовність до протидії маніпулятивному впливу у взаємодії з підлітками.

У психології спілкування *маніпуляцію* розглядають як *прихований психологічний вплив на іншу людину, який змушує її діяти у відповідності з цілями маніпулятора* (В. В. Знаков, О. О. Жданова, С. Г. Кара-Мурза, Г. О. Ковальов, О. В. Сидоренко, А. В. Філатов). Маніпулювання передбачає ставлення до партнера як до «речі»; його інтереси і наміри ігноруються. Ініціатор маніпулятивного впливу, приховуючи свої справжні наміри, за допомогою певних маневрів домагається того, щоб партнер, сам того не усвідомлюючи, змінив свої первинні мотиви, прагнення, цілі. Найпоширенішими способами маніпуляції є провокація, обман, інтрига (Є. Л. Доценко).

Аналіз питань маніпулятивного спілкування у педагогічній взаємодії було здійснено нами в контексті проблеми психологічних труднощів, що виникають у педагогічному спілкуванні вчителя з підлітками. Такі труднощі, розглядаються, з одного боку, як соціально-психологічний феномен, що виявляється у проблемних ситуаціях педагогічної взаємодії і полягає у невідповідності реального процесу педагогічної взаємодії цілям й обраним моделям діяльності та спілкування (І. Д. Бех, І. А. Зимня, В. А. Кан-Калік, Н. В. Кузьміна, А. К. Маркова, Т. С. Полякова, І. І. Риданова, В. М. Чернобровкін), а з іншого, – як суб'єктивний феномен, в основі якого можуть лежати незадоволені потреби, мотиваційний, когнітивний та емоційний дисонанс, внутрішньоособистісні конфлікти самого педагога (О. О. Бодальов, Г. О. Ковальов, В. А. Семиченко, Т. С. Яценко). Крім того, підлітковий вік характеризується психологічною проблемністю, нестабільністю емоційних процесів дитини, переходом на новий рівень усвідомлення й оцінки себе, що ускладнює взаємодію підлітка з дорослими, і зокрема з учителем (І. С. Булах, Т. А. Каткова, С. В. Кондратьєва, Ю. А. Негребецький, М. М. Рібакова, М. В. Харченко та ін.). Намагання підлітків випробувувати власні психологічні межі та особистісні межі оточуючих (у тому числі педагогів) у процесі спілкування може приймати вигляд спроб маніпулювання іншими.

Використання підлітками маніпуляцій у спілкуванні з педагогом ставить перед ним проблему протидії маніпулятивному впливу з боку учнів, метою якої є, з одного боку, захист вчителя від деструктивного впливу маніпуляцій на свій авторитет і виконання професійної ролі (Н. В. Волинець, О. Є. Гуменюк,

Є. Л. Доценко, О. М. Литвинчук, О. О. Прокоф'єва, О. В. Сидоренко та ін.), а з іншого, – реалізація виховного і навчального сенсу актуальної ситуації.

Теоретичний аналіз досліджуваної проблеми в контексті питань психології особистості і діяльності педагога (П. П. Горностай, А. А. Деркач, Л. В. Долинська, Н. В. Кузьміна, С. Д. Максименко, Л. М. Мітіна, Л. Є. Орбан, О. М. Пелех, В. І. Юрченко) дозволяє нам розглядати *психологічну готовність педагога до протидії маніпулятивному впливу у спілкуванні з підлітками як особистісно-діяльнісне утворення, що складається з комплексу психологічних властивостей, сформованість яких забезпечує здатність педагога розпізнавати спроби маніпулятивного впливу з боку учнів (учня) та здійснювати конструктивні дії, спрямовані на утримання врівноваженого емоційного стану та опір маніпуляції, а також на реалізацію педагогічної (виховної, навчальної) мети в актуальній ситуації взаємодії.*

Ми розглядаємо *конструктивну протидію маніпулятивному впливу у спілкуванні з підлітками як діяльнісний акт*, тобто як фрагмент педагогічної діяльності у проблемній ситуації порушеної педагогічної взаємодії (В. М. Чернобровкін), що розпочинається з моменту *своєчасного розпізнання вчителем спроби маніпулятивного впливу* і розгортається через послідовність внутрішніх і зовнішніх дій, спрямованих на педагогічне розв'язання ситуації: по-перше, це дії, спрямовані на утримання внутрішньої сили і впевненості, необхідної для встановлення рівних позицій у спілкуванні з учнем (етап *емоційної саморегуляції* у процесуальній структурі конструктивної протидії маніпулятивному впливу), й по-друге, – дії з реалізації виховного і навчального сенсу актуальної ситуації, здійснення *конструктивного педагогічного впливу* на особистісний або інтелектуальний розвиток учня. Оскільки маніпуляції, до яких вдаються учні, є свідченням певних проблем в їх особистісному розвитку, за яких вони надають перевагу прихованим засобам впливу на іншу особистість (зокрема педагога) замість докладання власних зусиль задля отримання результату в навчанні, такі ситуації можуть бути «матеріалом» реального виховного впливу на підлітків.

Названі процесуальні етапи конструктивної педагогічної протидії маніпулятивному впливу у спілкуванні з підлітками тісно пов'язані зі сформованістю компонентів психологічної готовності педагога до такої протидії. *Когнітивний* компонент полягає у володінні вчителем знаннями про маніпуляцію та її ознаки, про конструктивні засоби спілкування з підлітками, у відсутності психологічних захистів, що знижують здатність до адекватного сприймання ситуації маніпулятивної взаємодії. *Мотиваційний* компонент передбачає наявність мотивації до ефективного розв'язання проблемних педагогічних ситуацій, установки вчителя на припинення спроб маніпулятивного впливу, спрямованості на реалізацію виховного змісту в ситуаціях маніпулювання з боку учнів, а також неманіпулятивну установку на спілкування з оточуючими, в цілому. *Емоційно-вольовий* компонент полягає у здатності педагога зберігати внутрішню силу (сила Я) для протистояння маніпуляції, емоційній стійкості і врівноваженості, розвиненості навичок емоційної саморегуляції, умінні контролювати прояв емоцій. *Операційний* компонент передбачає розвинені комунікативні навички, педагогічний такт, організаційні

вміння, що становлять систему практичних умінь, необхідних для конструктивного педагогічного протистояння маніпулятивному впливу у спілкуванні з підлітками.

Вище визначені положення і було покладено в основу емпіричного дослідження особливостей психологічної готовності педагогів до протидії маніпулятивному впливу у спілкуванні з підлітками.

У другому розділі – «Емпіричне дослідження протидії педагога маніпулятивному впливу у спілкуванні з підлітками» – розкрито особливості проблемних педагогічних ситуацій, в яких учні підліткового віку використовують маніпулятивні засоби впливу на педагога, емпірично вивчено компоненти психологічної готовності педагога до протидії маніпулятивному впливу у спілкуванні з підлітками, досліджено індивідуально-психологічні кореляти їх сформованості та встановлено типологічні групи педагогів з різними способами реагування на маніпулятивний вплив.

Результати пілотажного дослідження засвідчують, що підлітки використовують маніпулятивні засоби впливу на педагогів, за допомогою яких вони найчастіше прагнуть уникнути докладання зусиль, пов'язаних із завданнями навчальної та позакласної діяльності. Найбільш типовими способами маніпулювання є *обман, гра на почуттях, використання ситуації в особистих цілях, колективна змова.*

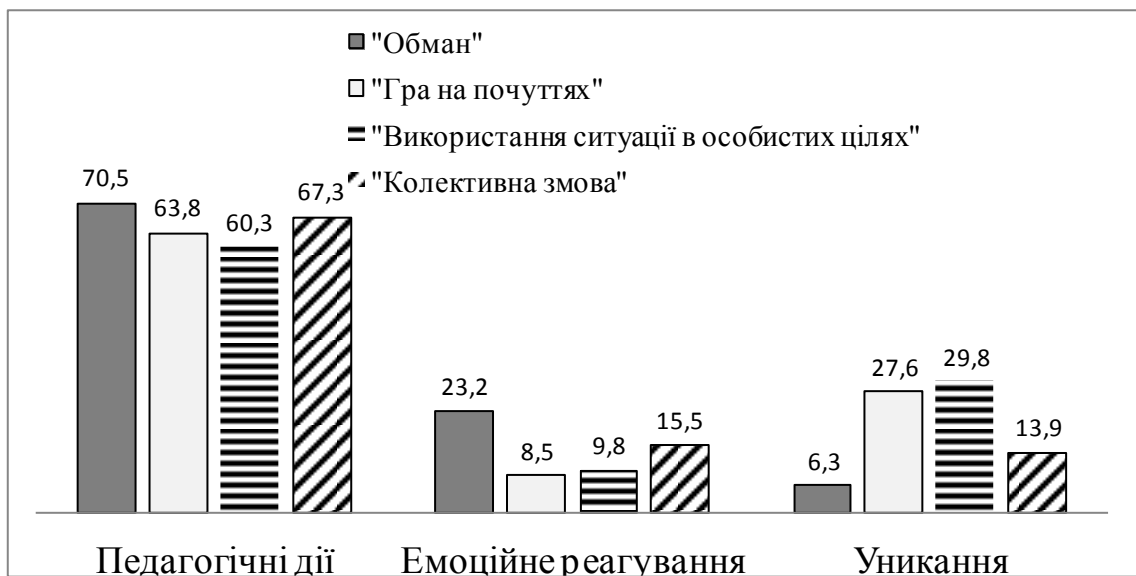

Рис. 1. Розподіл частотних показників варіантів реагування педагогів на маніпулятивний вплив у спілкуванні з підлітками (%).

За методикою «Педагогічні ситуації» виділено три варіанти реакцій педагогів на ситуації маніпулятивного впливу з боку підлітків (Рис. 1), перший і найбільш кількісно представлений з яких полягає у *намаганні розв'язати ситуації у межах завдань педагогічної діяльності*, другий – в гострому емоційному реагуванні на маніпуляцію (що проявляється в яскравих афективних реакціях педагога – обуренні, агресії тощо), третій – в *униканні* реакції, коли вчитель ніби не «помічає» маніпуляції й не намагається розв'язати ситуацію. Змістовний аналіз отриманих відповідей засвідчив, що більшість

пропонованих вчителями педагогічних рішень цих ситуацій (категорія «Педагогічні дії», Рис. 1) не є ефективними, а емоційне реагування та уникання як способи відповіді на використання учнями маніпулятивних засобів впливу не сприяють конструктивній протидії таким впливам.

Вивчення *когнітивного* компоненту психологічної готовності педагогів до протидії маніпулятивному впливу у спілкуванні з підлітками (за методикою діагностики когнітивних стилів) дало можливість визначити систему інтелектуальних стратегій, прийомів і операцій, які використовуються педагогами. Вчителі виявляють достатній рівень сформованості когнітивного компоненту готовності в межах широких завдань педагогічної діяльності, але ситуації, пов'язані з маніпулятивним впливом потребують специфічної когнітивної готовності до конструктивного вирішення їх педагогом.

З когнітивним компонентом психологічної готовності до протидії маніпулятивному впливу у спілкуванні з підлітками ми співвідносимо також ненапружену систему механізмів психологічного захисту. За допомогою адаптованого варіанту методики Р. Плутчика встановлено, що у профілі психологічного захисту педагогів досить високі значення мають: реактивні утворення (51,4% педагогів), заперечення (24,7%), проєкція (18,1%) та компенсація (16,1%). Найменші значення мають регресія (7,6%), заміщення (3,9%), витіснення (2%), інтелектуалізація (1%). Кореляційний аналіз показав, що механізми психологічного захисту суттєво пов'язані з показниками професійної мотивації, когнітивно-діяльнісного стилю та спрямованості особистості педагога й, у цілому, високий рівень їх прояву знижує ефективність розв'язання ним ситуацій маніпулятивного впливу у спілкуванні з підлітками.

Аналіз *мотиваційного* компонента психологічної готовності засвідчив, що вчителі мають рівень розвитку професійних якостей та професійної спрямованості, який відповідає загальним вимогам, що висувуються до педагогічної діяльності. На досить високому рівні проявляються такі якості, як функціональний інтерес (52,3%), професійна потреба (37,1%), допитливість (30,4%), переважають такі напрямки професійної спрямованості, як прагнення до інтелігентності (60%), спрямованість на предмет (22,8%), орієнтованість на товариськість (20,9%). Водночас інтерес вчителів до педагогічної діяльності, до своїх безпосередніх обов'язків невисокий (часто це демонстрована зацікавленість (47,6%)) і проявляється епізодично (45,7%). Також присутня байдужість (37,1%) та слабка здатність організувати й планувати свій час і власну діяльність (19%). Це, у свою чергу, свідчить про недостатню мотивацію до формування нових професійних вмінь, зокрема, вмінь конструктивного вирішення ситуацій маніпулятивного впливу у спілкуванні з підлітками.

Діагностика *емоційно-вольового* компоненту психологічної готовності свідчить, що вчителі мають, в цілому, розвинену експресивність (42,8%) та здатні регулювати свої емоційні стани (71,3%); розвиток емпатії в них – на досить високому рівні (54,2%). Але здатність педагогів до співпереживання, співчуття використовується підлітками для досягнення прихованих цілей в ситуаціях маніпулятивного впливу.

Було встановлено також, що педагогічний стаж є чинником, що корелює з конструктивністю дій педагогів, спрямованих на протидію маніпулятивному

впливу. Найбільш конструктивно здатні протидіяти маніпуляціям з боку підлітків вчителі середньої вікової групи (середній стаж – біля 25 років). Зі стажем у педагогів значно підвищуються також показники професійної спрямованості – організованість, спрямованість на предмет, інтелігентність. Існує зв'язок педагогічного стажу з особливостями професійної мотивації – професійною потребою, функціональним інтересом, допитливістю. Зі зростанням педагогічного досвіду підвищуються також показники саморегуляції та емпатії. Більш досвідчені вчителі в ситуаціях маніпулятивного впливу з боку підлітків прагнуть до конкретних дій, спрямованих на конструктивне вирішення проблемної ситуації і менше проявляють емоційність.

На основі всіх отриманих в дослідженні змінних з метою отримання провідних комплексів психологічних властивостей, що визначають активність педагогів у ситуаціях маніпулювання у спілкуванні з підлітками, було проведено *факторний* аналіз (методом головних компонент з *oblmin*-обертанням), за допомогою якого було вилучено 5 факторів. *Перший* з них виявляє зв'язок з показником регламентованості праці, змінними «професійна потреба», «логічне та аналітичне мислення», «спрямованість на предмет», «саморегуляція», а, отже, є фактором *професійних формально-логічних здібностей*, який визначає спрямованість на вирішення завдань. *Другий* фактор відображає *напруженість механізмів психологічного захисту* і, в першу чергу, механізму заміщення, змінні «емоційність» та «чутливість до кінестетичних сигналів». *Третій* фактор є фактором *екстраверсії та товаришкості*. *Четвертий* фактор представлений парою протилежностей: «емоційне реагування у педагогічних ситуаціях» та «активні дії по усуненню труднощів». Чим вищим є значення цього фактору, тим більш вираженою є *спрямованість на діяльність, дієву протидію маніпулятивному впливу*. *П'ятий* фактор відображає схильність до *поверхового ставлення до своєї діяльності* і містить незначні показники байдужості, демонстративної та епізодичної зацікавленості.

Отже, отримані фактори вказують на інтегративні групи психологічних властивостей, домінування яких зумовлює різні способи та стратегії побудови активності педагога в різних ситуаціях професійної діяльності.

В нашому дослідженні було використано також метод *кластерного* аналізу, метою якого було виявлення окремих груп (типів) учителів, які характеризуються певним поєднанням трьох варіантів реагування на ситуації маніпулятивного впливу з боку учнів підліткового віку – емоційного реагування, діяльнісного вирішення та уникання. Кількість кластерів була визначена за допомогою критерію інформативності Байеса та встановлена на значенні 4 кластерів. *Перший* кластер вказує на групу педагогів (26%), які в ситуаціях маніпулятивного впливу на них з боку підлітків схильні одночасно реагувати емоційно та уникати складних ситуацій (*емоційно-уникаючий тип*). Ймовірно, переживання сильних і «неприємних» емоцій є для них основою невпевненості у своїй здатності контролювати свої емоційні прояви, пов'язані з ситуаціями протистояння з учнем або його батьками, що й спонукає їх до унікаючого способу поведінки. *Другий* кластер за способами поведінки педагогів в ситуаціях маніпулятивного впливу з боку учнів протилежний першому. До нього входять вчителі (35%), які у складних ситуаціях схильні діяти в напрямку педагогічного

розв'язання проблеми; емоційне реагування та уникання ситуації проявляють в них на середньому рівні (*активно-діяльний тип*). У *третьій* кластер входять учителі (12%), схильні до емоційного реагування на ситуації маніпулювання з боку підлітків, які спроможні також розв'язувати їх у педагогічному контексті (але значно рідше, ніж емоційно реагувати) та не схильні до уникання (*емоційно-діяльний тип*). Це найменш чисельний кластер, він описує педагогів, яких обурює маніпулятивна поведінка учнів, і це обурення містить стеничні емоційні реакції, на основі яких вони здатні будувати певну послідовність педагогічних заходів з вирішення ситуації та доведення її до логічного завершення (показати учневі, що він неправий та як йому «слід» або «не слід» діяти тощо). *Четвертий* кластер – це вчителі (27%), які найчастіше виявляють уникання як спосіб поведінки в ситуаціях маніпулювання з боку учнів, а доцільні дієві рішення та емоційні реакції виявляють ситуативно (*ситуативно-уникаючий тип*). Це пов'язано з недостатньо розвиненими когнітивним та мотиваційним компонентами психологічної готовності до протидії маніпулятивному впливу (розпізнанням маніпуляцій та мотивованістю на запобігання такому способу спілкування).

Запропонована типологія педагогів дозволяє простежити взаємозв'язки психологічних характеристик педагога, що детермінують переважання певного стилю реагування вчителя на маніпулятивний вплив та визначати індивідуальні програми розвитку психологічної готовності до протидії маніпулятивному впливу у спілкуванні з підлітками з урахуванням його типу.

Таким чином, отримані дані вказують на те, що поряд з учителями, які мають уміння конструктивно вирішувати ситуації маніпулятивного впливу і мають набір відповідних якостей, є також групи педагогів, які схильні вдаватися до непродуктивних варіантів поведінки – емоційного реагування й уникання в ситуаціях взаємодії підлітка і педагога. Вони мають якості, що вказують на недостатню сформованість когнітивного, мотиваційного, емоційно-вольового та операційного компонентів психологічної готовності до протидії маніпулятивному впливу у спілкуванні з підлітками.

Отримані в констатувальному дослідженні результати дозволили нам розкрити діяльнісну структуру процесу протидії педагога маніпулятивному впливу у спілкуванні з підлітками та детальніше представити її зв'язок з компонентами психологічної готовності вчителя до такої протидії та неконструктивними варіантами реагування на ситуації маніпулювання, що знайшло втілення у запропонованій нами моделі (Рис. 2).

Запропонована модель була покладена в основу формувальної частини дослідження, завданням якої було теоретичне обґрунтування, розробка й апробація програми формування психологічної готовності педагога до протидії маніпулятивному впливу у педагогічній взаємодії з підлітками.

У **третьому розділі – «Формування психологічної готовності педагогів до протидії маніпулятивному впливу у спілкуванні з підлітками»** надано теоретичне обґрунтування, зміст і матеріали апробації програми цілеспрямованого формування психологічної готовності педагога до протидії маніпулятивному впливу в спілкуванні з підлітками в системі розвивально-корекційної роботи.

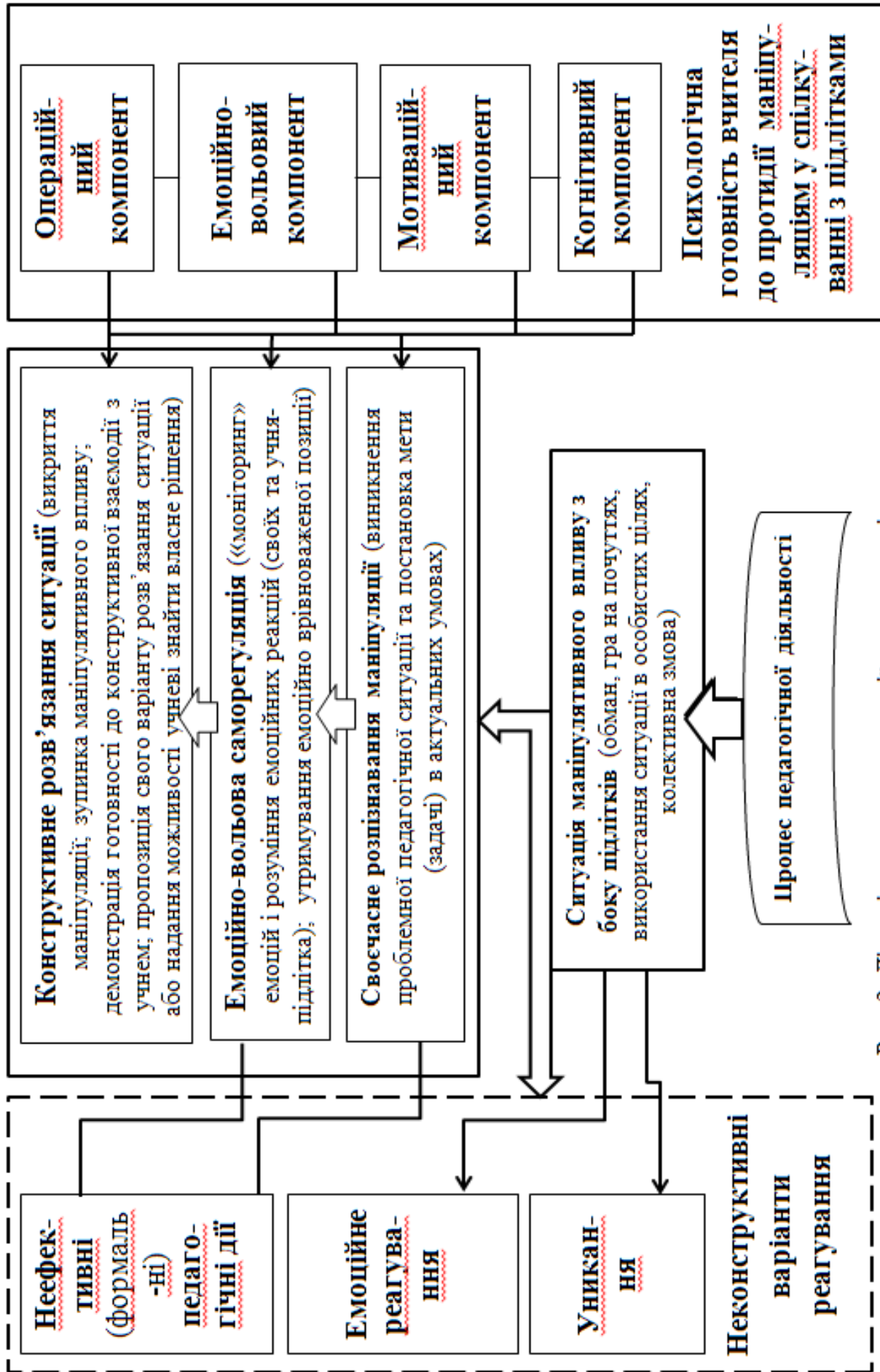

Рис. 2. Діяльнісна модель протидії вчителя маніпулятивному впливу у спілкуванні з підлітками

Теоретичні засади запровадженої програми становлять положення про діяльнісну структуру процесу протидії маніпуляціям у педагогічному спілкуванні (Є. Л. Доценко, О. В. Сидоренко, В. М. Чернобровкін); про розвиток особистісних утворень та діяльнісних здатностей педагогів, що становлять зміст складників психологічної готовності вчителів до такої протидії, в умовах спеціально організованої групової розвивально-корекційної діяльності (П. П. Горностай, О. М. Литвинчук, Т. С. Яценко). *Метою* розробленої нами програми активного соціально-психологічного навчання «Розвиток психологічної готовності педагога до протидії маніпулятивному впливу» є актуалізація і опрацювання когнітивних, мотиваційних, емоційно-вольових та операційних процесів та феноменів, які забезпечують конструктивну протидію маніпуляціям у педагогічному процесі.

Завдання авторської програми полягали у тому, щоб через спеціально створене творче і рефлексивне комунікативне середовище спрямовувати взаємодію учасників груп на: усвідомлення природи маніпуляції та її руйнівного впливу на стосунки між людьми, на педагогічну взаємодію, на особистість ініціатора й адресата впливу; усвідомлення педагогами внутрішніх механізмів власних непродуктивних дій у ситуаціях маніпулятивного впливу; формування вміння розпізнавати маніпулятивні прийоми впливу, розвиток навичок емоційної саморегуляції та конструктивної педагогічної взаємодії в ситуаціях маніпулятивного впливу у спілкуванні з підлітками.

Розвиток *когнітивного компоненту* психологічної готовності до протидії маніпулятивному впливу у спілкуванні з підлітками відбувався за рахунок ознайомлення педагогів з природою й механізмами маніпуляції як різновиду психологічного впливу людини на людину та характерними ознаками маніпуляції, за якими її можна розпізнати в актуальному комунікативному контакті. Більш широким смисловим контекстом, у межах якого відбувається розвиток цього компоненту, є питання про педагогічний вплив та його види, про умови ефективності впливу педагога на учня. Важливим є усвідомлення того, що маніпулювання засноване на упредметнюванні, знецінюванні однією людиною іншої, і закріплення в підлітка такого способу спілкування може призвести до його «засвоєння» як певного стилю взаємодії з іншими людьми. Формування *мотиваційного компоненту* орієнтовано на два важливі аспекти: більш вузький – торкається безпосередньо мотивації протистояння та протидії маніпуляції, більш широкий – пов'язаний з професійною, педагогічною мотивацією, яка лежить в основі діяльності вчителя, в цілому, а також загальною ціннісною, неманіпулятивною установкою на міжлюдські стосунки. Розвиток *емоційно-вольового компоненту* відбувається через розвиток навичок емоційної саморегуляції педагога в ситуаціях використання учнями маніпулятивних засобів впливу і утримання стійкої й урівноваженої позиції, яка становить основу конструктивних педагогічних дій. Особливості маніпулятивного впливу, його прихований характер вимагають володіння вчителем певними прийомами і засобами врегулювання та вирішення ситуацій маніпулювання, навичками протистояння маніпулятивному впливу, організації певної послідовності комунікативних транзакцій та дій, спрямованих не тільки на зупинку

маніпулювання, а й на здійснення виховного впливу на учня, що становить основу формування *операційного компоненту* психологічної готовності до конструктивної протидії маніпуляціям з боку учнів-підлітків.

У формувальному експерименті взяли участь 26 педагогів (2 групи: по 12 і 14 учасників відповідно) загальноосвітніх шкіл № 5 та № 6 м. Костянтинівки, Донецької області. Вік учителів – від 24 до 35 років, педагогічний стаж роботи від 2 до 13 років. Формувальний експеримент тривав протягом 2012–2013 навчального року. Для отримання критеріальних даних, була створена також контрольна група ($n = 26$), яка за своїми характеристиками була наближена до експериментальної.

Впроваджений тренінг є інтегрованим комплексом вправ, прийомів і технік. Програма містить 5 блоків, що складаються з 10 занять, кожне з яких триває 4 години. Заняття проводились у канікулярний час по три на тиждень в осінні, зимові канікули та по два заняття – у весняні та наприкінці навчального року. Разом з груповими зустрічами впроваджувалась індивідуальна консультативна робота з учителями. Таким чином, загальна кількість годин склала: 40 годин групового тренінгу та 16 годин індивідуальних консультацій на кожного учасника експериментальної групи протягом навчального року (2 години індивідуальних занять на місяць).

Для вирішення поставлених завдань нами використовувались наступні форми роботи: міні-лекції; бесіди; дискусії; рольові ігри; робота в парах та мікрогрупах; тренінгові вправи, спрямовані на розвиток зазначених компонентів психологічної готовності; вправи, спрямовані на вміння конструктивного спілкування та взаємодії; індивідуальне психологічне консультування; зворотний зв'язок (у формі самозвітів).

Результати контрольного зрізу засвідчують, що після формувального етапу дослідження в експериментальній групі суттєво зросла кількість випадків, в яких педагоги спрямовують свої зусилля на педагогічне розв'язання ситуацій маніпулятивної взаємодії з підлітками, що відбулося за рахунок помітного зменшення таких варіантів поведінки, як емоційне реагування та уникання (Таблиця 1). Якісний аналіз відповідей педагогів експериментальної групи засвідчує, що помітною є тенденція до надання таких варіантів педагогічного розв'язання ситуацій маніпулювання, в яких вчителі співвідносять пропоновані ними заходи з ймовірністю досягнення мети своїх дій, якою є «зупинка» маніпулятивного впливу і перетворення ситуації на адекватне педагогічне спілкування. Це виявлялось у тому, що відповіді педагогів на запропоновані ними у контрольній серії педагогічні ситуації були більше схожі на розмірковування, ніж на готові варіанти рішень, при чому їх міркування стосувались ймовірності й прогнозу ефективності пропонованих ними дій і заходів та намагання врахувати ті чи інші обставини, які не містились в умовах ситуації, але які можливі в реальному житті.

Кількісні показники варіантів реагування педагогів на ситуації маніпулятивного впливу до і після формувального експерименту (%)

Засоби маніпулятивного впливу	Варіанти реагування педагогів на ситуації маніпулятивного впливу					
	Педагогічні дії		Емоційне реагування		Уникання	
	До	Після	До	Після	До	Після
Обман	70,3	89,2	22,8	8,3	6,9	2,5
Гра на почуттях	61,4	88,9	9,1	5,6	29,5	5,5
Використання ситуації в особистих інтересах	61,1	90,4	12,7	4,2	26,2	5,4
Колективна змова	68,1	89,7	15,9	6,2	16,0	4,1

Характерно, що ті варіанти поведінки педагогів, які ми співвідносимо з емоційним реагуванням і униканням, не тільки скоротились за кількісними показниками, але й змінилися за якістю. Так, опис педагогами власних емоційних реакцій був частіше включений в певну загальну схему розмірковувань та інтерпретацій тієї чи іншої ситуації. Уникання будь-якої активності у відповідь на обман з боку підлітків також виглядало інакше. Вказуючи на відсутність будь-яких дій, вчителі зазначали, що це тимчасова пауза, необхідна для орієнтування у подальших діях або надання учневі можливості самостійно визнати свою «помилку».

В контрольному зрізі нами були отримані також показники механізмів психологічного захисту. В педагогів з експериментальної групи спостерігається статистична тенденція до зменшення показників цілої низки механізмів, що свідчить про послаблення всієї системи психологічного захисту, тобто про зняття певної захисної напруги в учасників тренінгової групи. Найбільш виразне зниження встановлено за такими механізмами психологічного захисту, як заперечення, регресія, компенсація, проекція та інтелектуалізація ($p \leq 0,15$).

Результати контрольного зрізу свідчать про те, що проведена корекційно-розвивальна робота з учителями впливає на мотивацію та ставлення педагогів до своєї професійної діяльності, підкріплює та підживлює її. В результаті тренінгової роботи підвищилися показники професійної потреби, допитливості ($p \leq 0,001$) та епізодичної зацікавленості, й водночас відбулося зниження показників демонстрованої допитливості й байдужості ($p \leq 0,05$).

Після формувального експерименту відбулось також зростання рівневих показників емоційної саморегуляції педагогів.

Таким чином, аналіз результатів, отриманих у контрольному зрізі та під час аналізу суб'єктивних самозвітів учасників, дозволяють нам констатувати зміни в усіх компонентах психологічної готовності педагогів до конструктивної протидії маніпулятивному впливу у спілкуванні з підлітками, що проявилось у

підвищенні загальної компетентності вчителів щодо проблем маніпулятивної комунікації, здатності розпізнавати маніпуляції в педагогічних ситуаціях і формувати ефективні стратегії спілкування з підлітками.

ВИСНОВКИ

В дисертаційній роботі здійснено теоретичний аналіз та емпіричне дослідження проблеми психологічної готовності педагога до протидії маніпулятивному впливу у спілкуванні з підлітками, розкрито її структуру та особливості розвитку у педагогів сучасної школи, обґрунтовано і запроваджено систему корекційно-формульованої роботи з її розвитку в умовах групової тренінгової діяльності.

1. Маніпулятивний аспект педагогічної взаємодії становить важливу особливість проблемних ситуацій спілкування педагога з підлітками, у зв'язку з чим постає проблема конструктивної протидії вчителя маніпулятивному впливу.

Психологічна готовність педагога до протидії маніпулятивному впливу у спілкуванні з підлітками – це особистісно-діяльнісне утворення, що складається з комплексу психологічних властивостей, сформованість яких забезпечує здатність педагога розпізнавати спроби маніпулятивного впливу з боку учнів (учня) та здійснювати конструктивні дії, спрямовані на утримання врівноваженого емоційного стану та опір маніпуляції, а також на реалізацію педагогічної (виховної, навчальної) мети в актуальній ситуації взаємодії. Структура психологічної готовності педагогів до протидії маніпулятивному впливу у спілкуванні з підлітками містить чотири компоненти – когнітивний, мотиваційний, емоційно-вольовий та операційний, сформованість яких сприяє своєчасному розпізнаванню актуальної ситуації маніпулятивного впливу та її конструктивному педагогічному розв'язанню.

2. Найбільш типові ситуації маніпулятивного впливу підлітків на педагога пов'язані з використанням таких способів маніпулювання, як обман, гра на почуттях, використання ситуації в особистих цілях, колективна змова. У відповідь на маніпуляції з боку підлітків вчителі виявляють три варіанти реагування: дії, спрямовані на педагогічне розв'язання ситуації; гостре емоційне реагування на маніпуляцію (яскраві афективні реакції – обурення, агресія тощо); уникання будь-якої реакції (відсутність уваги до маніпуляції, уникання будь-яких дій). Аналіз ефективності встановлених варіантів реагування на ситуації маніпулювання показав, що більшість пропонуваних вчителями педагогічних рішень цих ситуацій не є ефективними, а емоційне реагування та уникання у відповідь на використання учнями маніпулятивних засобів впливу, не сприяють конструктивній протидії таким впливам.

3. Конструктивне протистояння педагога маніпулятивному впливу залежить від ступеня сформованості компонентів психологічної готовності – когнітивного, мотиваційного, емоційно-вольового, операційного.

Педагоги мають середній рівень сформованості когнітивного компонента готовності до протидії маніпулятивному впливу у спілкуванні з підлітками. В них досить напружені механізми психологічного захисту, що негативно впливає на здатність адекватно сприймати ситуації порушеної взаємодії з підлітками,

розпізнавати маніпуляції. У вчителів домінують такі захисні стратегії, як реактивні утворення, заперечення, проєкція та компенсація.

Відповідно до *мотиваційного* компонента психологічної готовності у педагогів на досить високому рівні проявляються такі аспекти педагогічної мотивації, як функціональний інтерес, професійна потреба, допитливість. Водночас інтерес вчителів до педагогічної діяльності, до своїх безпосередніх обов'язків невисокий і проявляється епізодично. Також присутня байдужість та слабка здатність організувати й планувати свій час і власну діяльність.

Психологічні властивості, що входять до складу *емоційно-вольового* компоненту готовності – експресивність та здатність регулювати свої емоційні стани – розвинені на достатньому рівні. Разом з тим, емоційне реагування на ситуації маніпулятивного впливу з боку підлітків у вигляді проявів обурення або прямої агресії, яке виявляють вчителі у значній кількості ситуацій, свідчить про недостатню сформованість емоційно-вольового компоненту психологічної готовності до протидії маніпулятивному впливу у спілкуванні з підлітками.

Обмежений «репертуар» варіантів реагування педагогів на ситуації маніпулювання з боку підлітків, а також домінування неконструктивних дій у відповідь на них, свідчить про недостатній рівень розвиненості *операційного* компоненту готовності педагогів до протидії маніпулятивному впливу.

4. Виявлено особливості прояву в педагогів психологічної готовності до протистояння маніпулятивному впливу у спілкуванні з підлітками. Найбільш конструктивно здатні протидіяти маніпуляціям з боку підлітків вчителі середньої вікової групи. Зі стажем у педагогів значно підвищуються також показники професійної спрямованості – організованість, спрямованість на предмет, інтелігентність. Існує прямий зв'язок педагогічного стажу з особливостями професійної мотивації – професійною потребою, функціональним інтересом, допитливістю. Зі зростанням педагогічного досвіду підвищуються також показники саморегуляції та емпатії. На рівні когнітивних здібностей педагогічний стаж має суттєвий зв'язок з логічністю, здатністю синтезувати інформацію і схильністю педагогів до регламентованої праці.

Встановлено типи учителів, які диференціюються за домінуючими способами реагування на ситуації маніпулятивного впливу з боку підлітків – емоційно-уникаючий, активно-діяльний, емоційно-діяльний, ситуативно-уникаючий, серед яких найвищою здатністю до конструктивної протидії маніпулятивному впливу у спілкуванні з підлітками характеризується *активно-діяльний* тип педагогів.

5. Теоретичним підґрунтям цілеспрямованого формування психологічної готовності педагогів до протидії маніпулятивному впливу у спілкуванні з підлітками виступили положення про діяльнісну структуру процесу протидії маніпуляціям у педагогічному спілкуванні, про можливість розвитку комплексу особистісно-діяльнісних здібностей вчителів, що становлять зміст когнітивного, мотиваційного, емоційно-вольового та операційного компонентів психологічної готовності педагогів до такої протидії в умовах спеціально організованої розвивально-корекційної діяльності.

Ефективність авторської програми досягається засобами створення творчого і рефлексивного комунікативного середовища, спрямованого на:

усвідомлення природи маніпуляції та її руйнівного впливу на стосунки між людьми (зокрема на педагогічну взаємодію) та на особистість ініціатора і адресата впливу; усвідомлення педагогами внутрішніх механізмів власних непродуктивних дій у ситуаціях маніпулятивного впливу; формування вміння розпізнавати маніпулятивні прийоми впливу, розвиток навичок емоційної саморегуляції та конструктивної педагогічної взаємодії в ситуаціях маніпулятивного впливу у спілкуванні з підлітками.

Реалізація програми спричиняє помітні зміни в усіх компонентах психологічної готовності педагогів до конструктивної протидії маніпулятивному впливу у спілкуванні з підлітками. Розвиток когнітивного компоненту виявляється у зростанні компетентності вчителів у питаннях сутності й природи маніпуляції, алгоритмів її нейтралізації у міжособистісному спілкуванні, розвитку здатності формувати педагогічно доцільні, логічно виважені та відрефлексовані варіанти розв'язання ситуацій маніпулятивного впливу з боку учнів-підлітків, а також до зменшення напруги механізмів психологічного захисту. Зміни в мотиваційному компоненті виявляються у посиленні професійного інтересу, допитливості та зацікавленості, зниженні проявів демонстрованої допитливості й байдужості до проблем педагогічної діяльності, підвищенні рівня пізнавального інтересу педагогів до проблеми протистояння і протидії зовнішньому маніпулятивному впливу, посиленні мотивації професійного саморозвитку й самопізнання. Розвиток емоційно-вольового компоненту виявляється у зростанні рівня емоційної саморегуляції педагогів, здатності розпізнавати емоційні стани учнів та інших партнерів по спілкуванню, зменшенні частоти надання гостро емоційних реакцій на педагогічні ситуації маніпулятивного впливу з боку учнів-підлітків, усвідомленні своїх емоційних реакцій та включення їх у загальну схему інтерпретації та вирішення ситуацій. Зміни в операційному компоненті полягають у зростанні діяльнісної компетентності вчителів в ситуаціях маніпулятивного впливу з боку підлітків та формуванні комунікативних навичок із налагодження конструктивної взаємодії.

Перспективи подальшого вивчення досліджуваної проблеми ми вбачаємо у комплексному вивченні питань маніпулятивної взаємодії між всіма учасниками педагогічного процесу сучасної школи; у більш детальному вивченні внутрішньо-особистісних чинників здійснення підлітками маніпулятивного впливу; дослідженні впливу вікового чинника на способи учнівського маніпулювання педагогами.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Статті у вітчизняних фахових виданнях:

1. Киян А. П. Психологические особенности манипулятивного воздействия в педагогической деятельности // Наукові записки Інституту психології імені Г.С.Костюка АПН України / за ред. Академіка С.Д.Максименка. – К. : Міленіум, 2007. – вип. 33. – С. 299 – 307.

2. Киян А. П. Теоретичне дослідження стану психологічної готовності педагога в професійній діяльності // Вестник ХГПУ ім. Г.С. Сковороды. Психология. – Харьков, 2008. – Вып. 8. – С. 53 – 55.

3. Кіян А. П. Психологічні особливості протидії маніпулятивному впливу на спілкуванні з підлітками // Науковий журнал. Психологічні перспективи. Спец. випуск. Проблеми кіберагресії. – Том 1. – Київ, 2012. – С. 86 – 93.

4. Кіян А. П. Психологічні проблеми спілкування вчителя з підлітками // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. – Сер. № 12. Психологічні науки: Зб. наук. праць. – К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2013. – № 40 (64). – С. 294 – 298.

5. Кіян А. П. Психологічні особливості структурних компонентів готовності до протидії маніпулятивному впливу у спілкуванні з підлітками // Теоретичні і прикладні проблеми психології. – № 3 (32). – Зб. наук. праць. – Луганськ: Східноукраїнський нац. ун-т ім. В. Даля, 2013. – С.127 – 134.

6. Кіян А. П. Маніпулятивні засоби спілкування у педагогічному процесі // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. – Серія № 12. Психологічні науки: Збірник наукових праць. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. – № 45 (69). – С. 183 – 188.

Стаття у зарубіжному фаховому виданні:

7. Кіян А. П. Психологическая готовность учителя к противостоянию манипуляциям в общении с подростками // Вестник Томского государственного педагогического университета. Научный журнал. – Вып. 5 (146). – 2014. – Томск, 2014. – С.110 – 115.

Матеріали конференцій:

8. Кіян А. П. Копінг поведінки вчителів в професійній діяльності. Особистісні та ситуативні детермінанти поведінки і діяльності людини // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. 18-20 квітня 2008 р. – Донецьк, 2008. – С. 45 – 49.

9. Кіян А. П. Структура психологічної готовності до педагогічної діяльності // Экология. Здоровье. Спорт: сб. науч. работ V Междунар. науч.-практ. конф. – Чита : ЗабГУ, 2013. – С. 81 – 85.

АНОТАЦІЇ

Кіян А. П. Психологічна готовність педагога до протидії маніпулятивному впливу у спілкуванні з підлітками. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2015.

У дисертації досліджено зміст та структуру феномена психологічної готовності педагога до протидії маніпулятивному впливу у спілкуванні з підлітками. Розглянуто особливості проблемних педагогічних ситуацій, пов'язаних з використанням учнями підліткового віку маніпулятивних засобів впливу на педагога. Розкрито особливості протистояння педагогів маніпулятивному впливу у спілкуванні з підлітками, встановлено недостатній рівень розвитку компонентів психологічної готовності (когнітивного, мотиваційного, емоційно-вольового та операційного) до протидії маніпулятивному впливу у спілкуванні з підлітками. Встановлено типи учителів з домінуванням різних способів реагування на ситуації маніпулятивного впливу з боку підлітків.

Обґрунтовано і розроблено діяльнісну модель протидії педагога маніпулятивному впливу у спілкуванні з підлітками та доведено ефективність цілеспрямованої роботи з учителями з розвитку компонентів психологічної готовності до протидії маніпулятивному впливу у спілкуванні з підлітками.

Ключові слова: маніпуляція, психологічна готовність, протидія маніпулятивного впливу у спілкуванні з підлітками, когнітивний, мотиваційний, емоційно-вольовий, операційний компоненти.

Киян А. П. Психологическая готовность педагога к противостоянию манипулятивному влиянию в общении с подростками. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова, Киев, 2015.

В диссертации исследованы содержание и структура феномена психологической готовности педагога к противодействию манипулятивному влиянию в общении с подростками.

Рассмотрены особенности проблемных педагогических ситуаций, связанных с использованием учениками подросткового возраста манипулятивных средств влияния на педагога. Раскрыты особенности противостояния педагогов манипулятивному влиянию в общении с подростками, установлен недостаточный уровень развития компонентов психологической готовности (когнитивного, мотивационного, эмоционально-волевого и операционного) к противодействию манипулятивного влияния в общении с подростками. Установлены типы учителей с доминированием различных способов реагирования на ситуации манипулятивного воздействия со стороны подростков.

Обоснована и разработана деятельностная модель противодействия учителя манипулятивному влиянию в общении с подростками и доказана эффективность целенаправленной работы с учителями по развитию компонентов психологической готовности к противодействию манипулятивному влиянию в общении с подростками.

Ключевые слова: манипуляция, психологическая готовность, противодействие манипулятивному воздействию в общении с подростками, когнитивный, мотивационный, эмоционально-волевой, операциональный компоненты.

Kiyan A. P. Psychological Preparedness of a Pedagogue to Confrontation of the Manipulative Influence While Communicating With Teenagers. – The manuscript.

Dissertation for the degree of Candidate of Psychological Sciences in Specialty 19.00.07 – Pedagogical and Age-Related Psychology. – National Pedagogical University named after M. P. Drahomanov, Kyiv, 2015.

In the dissertation the content and structure of the phenomenon of psychological preparedness of a pedagogue to confrontation of the manipulative influence while communicating with teenagers are investigated.

The peculiarities of the problematic pedagogical situations connected with the use by pupils-teenagers of the manipulative means of influence on a pedagogue are

viewed upon. The peculiarities of confrontation of a pedagogues to the manipulative influence while communicating with teens have been carried, it is determined the insufficient level of the development of the components of psychological preparedness (cognitive, motivational, emotional, willful and operational) to the confrontation of the manipulative influence while communicating with teenagers. The types of teachers with the domination of different ways of reacting on the situations of the manipulative influence on behalf of teens are defined.

On the basis of the analysis of the research it is developed the model of psychological preparedness of a pedagogue to the constructive confrontation of the manipulative influence while communicating with teenagers. The efficiency of the purposeful work with teachers on developing the components of psychological preparedness to the manipulative influence while communicating with teenagers is grounded, developed and proved.

Key words: manipulation, psychological preparedness to the manipulative influence while communicating with teenagers, cognitive, emotional and volitional, operational components.

Підписано до друку _____.
Формат 60x84 1/16. Ум. др. арк. 0,9.
Наклад 100 прим. Зам. № 758.

Видавництво Б.І. Маторіна

84116, м. Слов'янськ, вул. Г. Батюка, 19.
Тел./факс +38 06262 3-20-99. E-mail: matorinb@ukr.net

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК №3141, видане Державним комітетом телебачення та радіомовлення України від 24.03.2008 р.
